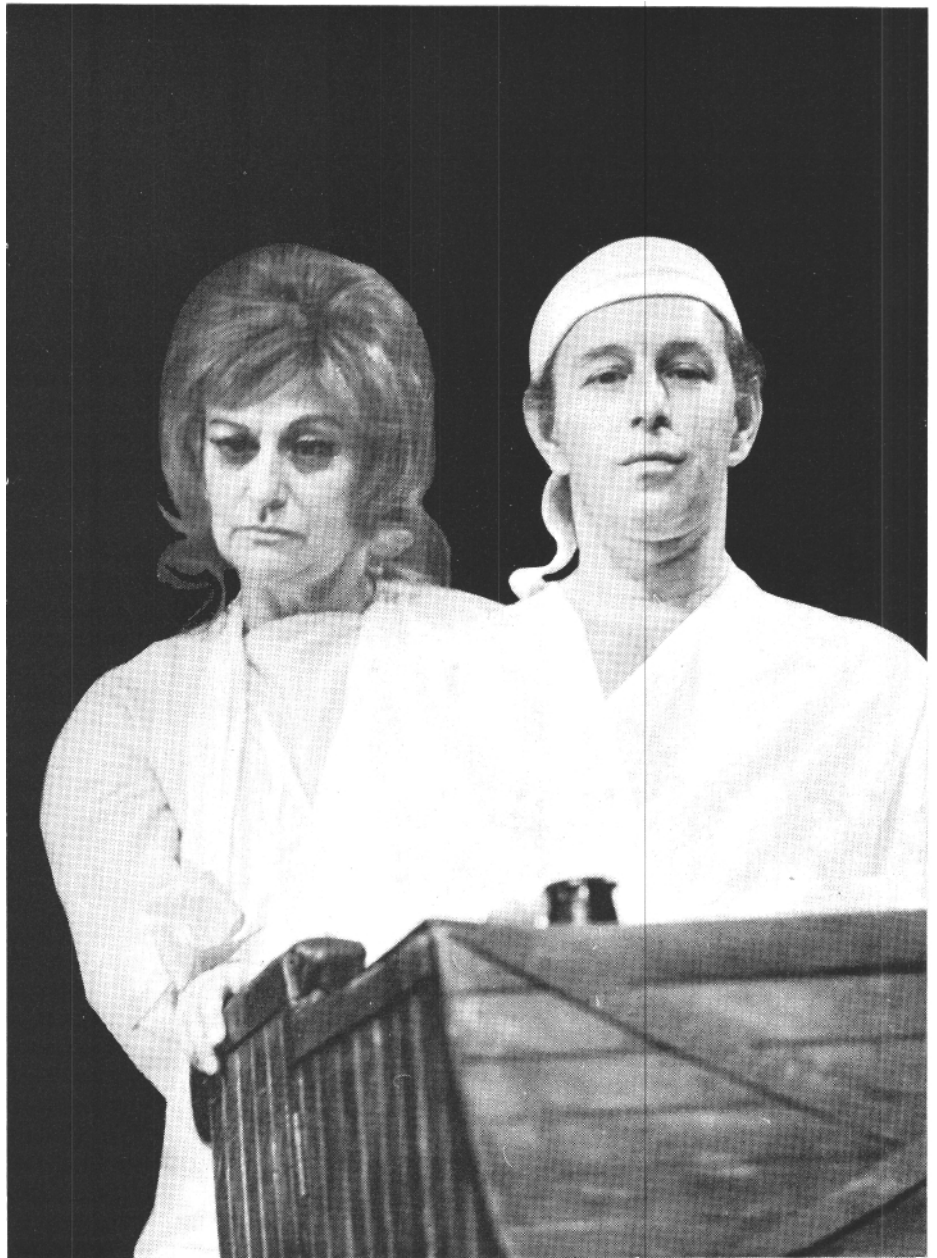


zárt világban fenségesen marad magára, megnöveli a dráma egész felfogásának súlyát: Marat diadalát. Mert nem egy szadista kicsapongás másnapos görcsében zsugorodik össze De Sade márki, hanem egy nagyra szabott lélek életnyi hiábavalósága roppantja össze. De Sade visszavonul, mert fegyvertelenné lett, s Marat átveszi a terepet, mert csakis neki maradnak fegyverei.

A bemutató alkalmával úgy tetszett, hogy Marat győz. Most úgy lenne helyesebb mondani: de Sade maga felismeri, hogy valódi fegyverek nélkül harcolt. S ezzel válik teljessé a tragédiája. Mert hiába mondja a kikiáltónak: őt végső soron nem győzte meg a polémia, hiszen tartása, meg nem zavarható letargiája tanúsítják: elvesztette magába vetett hitét. S mi maradhat az istentől megfosztott ég alatt, az emberektől kitagadott „én”-nek, ha magában nem bízhatik? Semmi.

Sinkovits szavak nélkül ezt a végső semmit-tudást fejezi ki. A többiek még akarnak: forradalmat. Mások még akarnak mint az igazgató valami rendet. Vannak, akik újra szolgák mint a gumibotos kedvesnővérek. Még a színjátékon kívüli Kikiáltó is akar valamit: eltakarni azt a gyalázatot, amivé a nagy polémia vált, s leparancsolja a függönyt. De Sade azonban már nem akar semmit. Halott. Elfekettült arccal, maga elé meredten ül, üressé vált életével Marat halálának értelmességét igazolja.



Kálmán György Marat szerepében Apór Noémivel (Simone Evrard). (Nemzeti Színház) (MTI Fotó - Keleti Éva felv.)

MAJOROS JÓZSEF

Kálmán György találkozásai Marat szerepével

Kálmán György 1966-ban találkozott először Jean Paul Marat szerepével. Alakítása ma is felidézhető, több mint hat év távolából is tisztán őrzi fényét, erejét. A színész, akkor, ebben a szerepben emberi, művészi tapasztalatainak ragyogó szintézisét alkotta meg.

Most, hogy Marton Endre a nagy sikerű produkció felújítására vállalkozott, Kálmánnak megadatott, hogy újraformálja a zseniális forradalmár alakját.

Mi a jelentésük e szereppel való találkozásoknak Kálmán művészi pályáján? Milyen utakon jutott el Marat szerepé-

hez? Melyek a közös jellemzői Marat-alkításainak, és hol fedezhető fel játékában színészetének belső gazdagodása, új kiteljesedése?

2.

E kérdések íve majd egy évtizedet fog össze Kálmán György pályáján. De legalábbis Bolond-alkításáig kell visszapergetnünk az időt, hogy válaszainkat akár csak jelzésszerűen megfogalmazhassuk.

A *Lear király* Bolondjának szerepe fordulópontot jelöl Kálmán pályáján. Búcsút vett okos, érzelmes, lázadó és magányos fiatal hőseitől - akiknek hosszú ideig egyedi és behelyettesíthetetlen szín-padi képviselője volt -, hogy éber világ-látását, az élet tényeivel való szoros gondolati és érzelmi kapcsolatát változatosabb karakterű, átfogóbb válaszok után kutató szerepekben kamatoztassa.

A Bolond csörgősipkás maszkjában az

Emile Magisok, a Biff Lomanok és az Edmund Tyronok „igazságait” a látás egyetemességének igényével fogalmazta újra. Játékában bravúros könnyedséggel egyesítette az *átélő* és az *illusztráló* színjátszás elemeit: a maga kora előtt járó -- ezért „bolond” - bölcs fölényével élcelődött a tragédián, mintegy villódzóan szellemes *kommentátora* volt az eseményeknek; ám bolondozó bölcselkedéseit át- meg átjárta finom remegéssel az együttérzés, a vigasztalás abszurditása feletti fájdalom megkapó embersége.

Luciferje azzal tünt ki, hogy - először a szerep történetében - emberi arca volt. Érző idegeket, csempészett a tagadás szellemalakjába. Pengevillanásúan érvelt, de győzelmeit valahogy mégsem élte oly ördögi örömmel, mint elődei e szerepben: *átérezte az Ember kudarcait.*

Havel *Kerti ünnepély c. darabjának* „megnyitó bizottsági elnökeként” ritka

alkalma nyílt leleplező erejű humorának a bizonyítására. Döbbenetes igazságú karikatúrafigurát állított elének. Elnöke ostobaságát, aprócska félelmeit a harsány optimizmus, az uralkodói kényeskedés és fölényeskedés fonákjáról tette háborgatóan nevetségessé.

E szerepekben Kálmán játékkultúrája érleltebbé vált. Színészetének legfőbb sajátosságait, hogy tehát szerepeit „kivitatkozta” magából, hogy mégoly kedves hőseivel szemben is megőrizte személyisége szabadságát, hogy alakításai erejét a megértő együttérzés és a távolságtartó elemzés egymásra vetítéséből szikráztatta fel - eszközeinek tudatosabb felhasználásával tette kifejezőbbé. Gazdag ritmikájú mozgását, érzékeny hangszínét, ki-vételes beszédtechnikáját mind kevesebbet tékozolta, mint korábban olykor észrevehető volt, szituációtól, érzelmi és gondolati tartalmaktól függetlenül; szerepmegoldásain elmélyültebb, pontosabb elemzőmunka látszott.

Pályájának e kitűnő periódusában találkozott először Jean Paul Marat szerepével.

3.

Az első Marat-alakítás művészi eredményeit azóta leginkább Quentin szerepében sikerült újraalkotnia.

Quentin alakjában az önmagával és a korról szakadatlan perlekedésben álló, a kérdésfeltevés és szembenézések kockázatvállalását magából kikényszerítő ember izgalmasan összetett típusát állította elének. Árnyaltan jelenítette meg Quentin emberi drámáját, kíméletlenül tárta elének önzését, az élettel való könnyed kiegyezéseit is. Játéka teljes gazdagságában mutatta színészetét. Egy-egy hangváltással, hirtelen félbemaradt mozdulattal éveket, évtizedeket fogott át, múlt életének történéseiből természetes egyszerűséggel „lépett át” a jelen valóságába - önmaga ítélőszéke elé.

Kálmán eddigi pályájának a *Lear* Bolondjával kezdődő, talán legeredményesebb szakasza lényegében a Quentin-alakítással zárható. „Lényegében”, hiszen művészetének ábrázoló erejét alkalmanként azóta is föl-fölvillantotta. Oresztésze emberien érzékelhetővé avatta hatalom és erkölcs elvont konfliktusait. Felidézhetjük Biberachját, kinek elvetemült armányait az élet igazságtalanságainak bosszulásából, az emberi nyomorúságból bontakoztatta elő. Nagyszerű volt VII. Hadrián szerepében; főként akkor, mikor a sugárzóan fehér pápai jelmezben

színpadi jelenléte a megalkuvás nélküli élet fölemelő harmóniáját példázta.

Hozzá kell tennünk azonban: ragyogó színpadi rész megoldások mellett e szerepformálásai már korántsem mutatták azt a kivételes művészi teljességet, amely korábbi alakításait oly emlékezetessé avatta. Kálmán alakításai egysíkúbbakká váltak ebben az időben; játéknak eredetiségét a fáradtság, a rutin tünetei árnyékolták. Mind többet hagyatkozott látványos technikájára: akadtak szerepek, melyeket csak a hangjával és gesztusaival „játszott el” (*A játékos; Utolsó tét*). Színészte válságba került, pályájának egy korábbi periódusát idézve (az 1960-63-as évek), amikor belefáradni látszott az ún. intellektuális szerepkörbe, s úgy érezte ő maga is, hogy „meghalt a játé-kossága”.

Ekkor történt, hogy a *Rosencrantz és Guildenstern halott* Színészeként oly magával ragadó kedvvel feledkezett a „kalandos életű, hajadonfőtt járó, stiklikre kész, mindent játszó komédiás” szerepébe - reményteljes, megújhodást ígérő pillanat volt.

Nem sokkal ezután a betegség majd egy évre leparancsolta a színpadról. Marat szerepében tért vissza újra.

4.

Alakításának csodája most is, miként hat évvel ezelőtt, abban rejlik, ahogy tapinthatóvá formálja a teret és időt, a szellem erejét.

Ahogy egy kényelmetlen kádban derékgig ülve, mozdulatlanra kárhoztatva a színpadi történés legerőteljesebb figurája lesz.

Ahogy hinni tud a szerepében!

Marat-ja merev mozdulatlanul ül a kádban; körülötte már folyik a furcsa játék, nem reagál rá. Első mondatait száraz monotóniával, bizonytalanul tagolja, az elviselhetetlen viszketésről, kiáltványáról, a vérről beszél - ekkor ültében alig észrevehetően hátramozdul, beszédritmusa egyenletesebb lesz, halkan ejti a szavakat: „Én vagyok a forradalom!” Corday első látogatását, majd a zenés pantomimjátékot is szenvtelen-moccanatlanul viseli, ám amikor a „halál diadaláról”, az áldozatokról és a kizsákmányolásról kezd szónokolni, hangja egy árnyalatnyit keményebb lesz, tekintete fényesebb és szúrósabb. Ki-mért biztonsággal indítja első beszélgetésüket De Sade-dal. A márki kéjjel elő-adott „szadista” története nem hatja

meg, kérlelhetetlenül olvassa fejére vádjait; majd mind határozottabban, pontosabban hangsúlyozva, fokozatosan felizzítva a szavakat mondja el hitvallását a cselekvés, az értelem, a munka, a friss szem, az emberi megújulás dicséretét. Költőien tiszta és átható érvelése, mozdulatlanágának villanásnyi feloldásai, tekintetének, hangjának erősödő tüze fokozatosan töri át a színpadi szituáció „színjáték-valóságát” - ő Marat, a forradalmár!

Sade-dal való további párbeszédeiben a forradalom igazáért érvel. Kíméletlen szenvedéllyel leleplezi a nyereszkedők, a gyávák, az árulók mesterkedéseit. Hangja mind élesebb lesz, tagolt kiáltássá erősödik, felsőtestét hátraveti, karjait a levegőbe vágja - hogy a fellobbanó indulatot a pillanat tört része alatt hamvassa el. A pillanat jelentése, hogy a forradalmat egy kádból kell megvívnia, megtagadva és bemocskoltan, nyomorultul és magányosan. Cselekvésvágygal telített ember, aki tehetlenségre van kárhoztatva.

Kálmán játéka most is, éppúgy, mint hat évvel ezelőtt, rendkívüli plaszticitással fogalmazza újra Marton Endre nagyigényű, színháztörténeti értékű koncepcióját: azt tudniillik, hogy Marat-ja nem egy paranoiás örült „szerepe”, hanem tisztán és fényesen a forradalom halhatatlan eszméjét testesíti meg. Így válik igazán De Sade *ellenfelévé*, így lesz halálában is győzedelmessé. Kálmán mostani alakítását mégis gazdagabbnak, de legalábbis árnyaltabbnak érzem; azon a ponton, ahol Marat kádrohoz szegzett emberi valóságát, emberi legyőzhetőségét oly árnyaltan megérezkelteti, s ezáltal hitének ereje, az eszme halhatatlansága még meggyőzőbben és diadalmasabban tárul elének. Corday halálos tör-dőfésétől felsőteste élettelenül bukik előre, karjai bénán lógnak a kádból; és ez a rendezőileg, színészilag briliánsan megoldott kép, épp ez sugallja tán a legfényesebben Marat végső diadalát - a felvilágosult gondolatnak a fizikai lét valóságán is győzni tudó halhatatlanságát.

Kálmán játéka póztalanságával, rendkívül pontos belső értelmezésével, mozgásának, hangszínének a mondatok jelentésárnyalataival és ritmusával való plasztikus összhangzatával, a gondolat rendteremtő erejének, az emberi feladatnak és elhivatottságérzésnek fölemelő, maradandó értékű példázatát alkotta meg.